

ליש

נחלקו תנאים מאימתי מתחייב משום ליש בלישת קמח ועפר: רבי סובר שהחויב הוא מנתינת מים ואילו ר' יוסי בר' יהודה סובר שהחויב הוא משעת הגיבול. מחלוקת דומה מצאנו בין האמוראים לגבי לישת דיו: אביי סבור שבדיו מודה ר' יוסי בר' יהודה לרבי שהחויב הוא משעת נתינת המים, ואילו רב יוסף סבור שאף בדיו מחייב ר' יוסי בר' יהודה רק משעת הגיבול. לגבי לישת אפר ומורסן נחלקו ראשונים אם דינם כאחד מהמוצרים הקודמים, או שמא אין שייך בהם גיבול כלל.

באמצעות עיון בדעות השונות וביסוד המחלוקת ביניהן ננסה להגדיר את מהות מלאכת הלישה.

לישה בקמח ועפר

דתניא: אחד נותן את הקמח ואחד נותן את המים האחרון חייב, דברי רבי. רבי יוסי אומר: אינו חייב עד שיגבל. (יה ע"א)

שיטת רבי

ביסוד שיטת רבי ניתן להציע שני הסברים:

א. לדעת רבי יסוד מלאכת לישה הוא בעצם העירוב בין המים והקמח. ואכן, ז"ל האגלי טל:

דרבי סובר דהחויב הוא משום הרכבת קמח במים, וזה נעשה תיכף בשעת נתינת המים. (לש ט, יג)

הסבר דומה מצינו בספר בשמים ראש (שמא), והובאו דבריו בספר שביתת השבת:

ואמנם לרבי תערוכת מועט נמי גיבול מיקרי, כל שהמים נבלעים בו. (פתיחה ללש, אות יב)

ב. רבי מודה שיסוד מלאכת לישה הוא ביצירת העיסה, אלא שלדעתו יש לחייב גם על תחילת התהליך שבו נוצרת העיסה אף על פי שלא נעשית גוף אחד עד לאחר הגיבול.

אולם, אם החיוב הוא על יצירת העיסה מדוע רבי מחייב כבר על העירוב? ניתן לדמות זאת לשיטות הראשונים הסוברות שעל אף שעיקר הבישול הוא בישול התבשיל כל צרכו, יש לחייב על בישול כזה כבר משעה שהתבשיל התבשל כמאכל בן דרוסאי, כיוון שמדובר בתחילתו של התהליך האסור. יסוד זה מתבהר במפורש ביחס ללישה בדברי הרמב"ם בהלכות ביכורים, שם כתב:

אימתי מפרישין חלה? כשיתן את המים ויתערב הקמח במים מפריש החלה מתחילת דבר שנילוש, שנאמר 'ראשית עריסותיכם'. (ח, ט.)

ובהמשך פסק:

מאימתי תתחייב העיסה בחלה? משתתגלגל בחיטים... ותיעשה כולה גוף אחד. ואוכלין ארעי מן העיסה עד שתתגלגל. (ח, ט.)

מדבריו מתברר שיש שני שלבים ביצירת העיסה:

1. תחילת לישה – נתינת הקמח במים. זה מה שנקרא "ראשית עריסותיכם", ומאותה שעה רשאי להפריש חלה אבל עדיין אפשר לאכול עראי מן העיסה בלא הפרשה.
2. גלגול – גמר לישה והפיכת העיסה לגוף אחד, ומאותה שעה חייב להפריש חלה.

לר' יוסי בר' יהודה יש לחייב בשבת על גמר התהליך שהוא גלגול העיסה, ועל אף שרבי מסכים שסיום התהליך המחייב הוא בגלגול העיסה לשיטתו יש לחייב כבר מהשלב הראשון בלישה.

אחת הנפ"מ בין ההבנות השונות בדברי רבי באה לידי ביטוי בדברי המשנה ברורה:

ופסקו רוב הפוסקים כר' יוסי בר' יהודה, אך דעת בעל התרומות וסייעתו לפסוק כרבי דעל ידי נתינת מים נקרא גיבול. וכל זה בקמח או עפר וטיט וחול הדק שהוא בר גיבול וכל כיוצא בהן, אבל בדבר שהוא לאו בר גיבול כגון אפר וחול הגס דעת הרמב"ם וסייעתו דאף אם גבלו פטור מחטאת ורק איסורא איכא. (שכא, ס"ק 1)

הרי שכתב שיש סוכרים שאפר וחול הגס לאו בני גיבול הם ואין בהם איסור תורה ולא ציין שזה רק לשיטת ר' יוסי בר' יהודה¹. מכאן, שלדעתו אף רבי סבור שיסוד מלאכת לש הוא בפעולת הגיבול, אלא שהוא מחייב עליה כבר משעת ערבוב המים (הבנה ב'). כהבנה זו יש להוכיח גם מדברי הריטב"א בסוגיה, שכתב שבמורסן אין חיוב לישה לרבי מן התורה כיוון שלעולם אין עושים ממנו עיסה. על כורחנו שלריטב"א אף רבי מודה שהחיוב בלש הוא מצד יצירת העיסה, על אף שהוא מחייב עליו משעת עירוב המים והקמח שהוא תחילת התהליך².

נפ"מ נוספת בין ההבנות השונות עולה בדברי הביאור הלכה:

ודע דנראה לי ברור דאפילו לדעת בעל התרומה הזה דנתינת מים נקרא גיבול ונתן בו מים מערב שבת, מכל מקום אם גבל אחר כך בשבת חייב, ולא אמרינן דזה מקרי לישה אחר לישה. (ד"ה אין מגבלין)

ברור שתפיסה כזו אפשרית רק אם נבין שאף לדעת רבי החיוב הוא ביצירת העיסה, כי אם החיוב הוא רק על העירוב כיוון שנתערב מערב שבת שוב אין סיבה לחייב על יצירת העיסה בשבת.

בהמשך דבריו מביא הביאור הלכה ראייה לשיטתו מן הירושלמי:

וראיה, מדאיתא בירושלמי פרק 'כלל גדול' [הובא ברוקח ואור זרוע]:
'הלש והעורך והמקטף חייב משום לש'. והנה מלאכת העריכה היא אחר לישה, אלמא דאף שכבר נילוש העיסה מכל מקום יש בזה עוד משום לישה, והיינו משום דעל ידי העריכה מתיפה הלישה יותר. וכל שכן בזה, דמעיקרא בחול לא היה אלא נתינת מים לבד, אף דסבירא ליה דזהו גיבולו מכל מקום אם מגבל אחר כך עושה לישה גמורה בשבת וחייב. (ו.)

(ב)

אמנם, באגלי טל (שם, ס"ק ד) כתב שאם יש לחייב בזה לפי רבי הוא רק על פי דין הירושלמי שמחייב בעורך ומקטף שהן פעולות המשך ללישה, ואם כן יש מקום לומר שלרבי אף הגיבול הוא פעולת המשך להרכבה ולעירוב ונחייב בזה. אבל אם לא נקבל את הירושלמי אין לחייב בזה. לעומת זאת, לביאור הלכה הנ"ל נראה שיסוד החיוב אינו בגלל פעולת המשך ללישה אלא הוא חלק מעצם

1 ויתכן שלדעת המשנה ברורה לדעת רבי יש שני ערוצי חיוב: עירוב ויצירת עיסה. בקמח קיימים שניהם, אך באפר קיים רק הערוץ של עירוב.

2 ואכן, הבשמים ראש שסבור שלרבי החיוב הוא מצד העירוב כותב שלרבי הכל נחשב בר גיבול וחייבים עליו.

המלאכה ואנו מחייבים גם על תחילת התהליך. לכן, לדעתו יש לחייב גם על עצם הגיבול שהוא מהותה של לישה³.

ונראה שיש להביא ראייה לשתי ההבנות בדעת רבי מדברי הראשונים.

כתב בתרומת הדשן:

והטעם משום דקיימא לן כרבי גבי רבי יוסי ברבי יודא, דסבר נתינת מים או שאר משקין זהו גיבולן. ולכך כי יהיב משקה מבעוד יום כבר מגובל הוא בחול, ומאי דערביתו בשבת אין קפידא רק שלא יטרוף.

והוסיף בסוף הסימן:

ועוד נראה אפילו בבליה רכה צריך אחר כך לערב בכלי עצמו או באצבעו, דאליבא דמאן דאמר דנתינת מים לא חשיב גיבול, אם כן לא מהני דעביד שינוי בנתינת המאכל בתחלה, דאכתי לא עביד מלאכה עד שיגבל ובעינן שינוי בגיבול. (ג)

בשני הקטעים מוכח שלרבי האיסור הוא רק בעירוב הקמח והמים (הבנה א'): מהקטע הראשון עולה שאם מערבים את המים והקמח מערב שבת אין איסור בגיבולם בשבת, ואילו מהקטע השני משתמע שרק אליבא דר' יוסי בר' יהודה יש צורך בשינוי כדי לגבל בשבת, אך לשיטת רבי הגיבול כלל אינו חלק מהמלאכה ולכן מספיק שינוי בסדר הנתינה של המצרכים.

גישה דומה עולה גם בדברי הרא"ש בכיצה, וז"ל:

אמר רבינא וקיטמא שרי – פירש רש"י שהאפר אינו בר גיבול ולפיכך מותר לגבלו ביום טוב לטוח בו פי התנור על הלחם או על הצלי. והקשה ר"ת מהא דאמרינן בפרק קמא דשבת 'אחד נותן את האפר ואחד נותן את המים האחרון חייב דברי רבי, רבי יוסי ברבי יהודה אומר אינו חייב עד שיגבל' – אלמא כי מגבל ליה לכו"ע חייב? ... ואליבא דרבי אפשר לפרש דמיירי שנתן בו מים מערב יום טוב, ונתינתו זהו גיבולו וכבר נתגבל מערב יום טוב⁴. (ד, יד)

3 והראיות שהביא הביאור הלכה מעורך ומקטף אינן אלא להוכיח ששייך לחייב גם על ההמשך, וזהו שכתב שקל וחומר שיש לחייב על עצם פעולת הגיבול שהיא מגוף המלאכה, כפי שנתבאר.

4 וצ"ע על הביאור הלכה הנ"ל, שהקשה מדברי הרא"ש על שיטתו שרבי מחייב בגיבול שאחר נתינת המים, ותירץ שבדבר שהוא לאו בר גיבול אין לחייב על הגיבול שאחר העירוב. אולם, הרא"ש פוסק להדיא שלר' יוסי בר' יהודה מחייבים על לישת האפר רק לאחר הגיבול, ולא סביר שיש מחלוקת מציאותית ביניהם בשאלה האם אפר הוא דבר המתגבל? ואפשר שגם לדעת רבי אפר עובר גיבול, אך כיוון שגיבול זה אינו יוצר עיסה ממש אין זו פעולה משמעותית מספיק לחייב עליה לאחר שכבר נתחייב בלישה על עירוב

לעומת גישות אלו, ברמב"ן (קנו ע"א) כתב שדעת זעירי המתיר לנער את המורסן מכלי לכלי בשבת ולא מתיר גיבול מלא היא רק אליבא דרבי. מוכח שלשיטתו רבי אוסר גם את הגיבול אף על פי שקדם לו העירוב של המורסן במים.⁵

שיטת ר' יוסי בר' יהודה

לשיטת ר' יוסי בר' יהודה ברור שיסוד מלאכת לש הוא ביצירת העיסה ולא בעירוב.⁶ אמנם, יש לדון האם לשיטת ר' יוסי בר' יהודה יש איסור כלשהו בנתינת מים גרידא או שהיא היתר גמור כל זמן שאינו מגבל?

מספר ראשונים הסבירו את ההיתר לתת מים למורסן בשבת משום שאין בגיבול מורסן איסור מן התורה,⁷ ומוכח מדבריהם שלדעת ר' יוסי בר' יהודה במקרה שהגיבול אסור מדאורייתא אף נתינת המים בלבד אסורה מדרבנן. וז"ל התוס' רי"ד:

דקמח דבר גיבול הוא איכא חיוב חטאת, ומורסן דלאו בר גיבול הוא ליכא חיוב חטאת... ור' יוסי בר' יהודה דלא מחייב חטאת בנתינת מים דקמח עד שיגבל, שרי נתינת מים דמורסן. ולא אסר אלא גיבולו משום גזירת גיבול דקמח. (קנו ע"ב)

המים. ונראה שדברי הביאור הלכה מובנים לאור שיטות הראשונים הסוברות שאפר הוא לאו בר גיבול ופטור על גיבולו לר' יוסי בר' יהודה (רש"י, רמב"ם, תוס' רי"ד ועוד), או לחילופין לפי הדעות הסוברות שאף ר' יוסי בר' יהודה מודה כי בלישת אפר מחייבים על נתינת המים. אם כן, גם לרבי אין לחייב על גיבול האפר במקרה כזה אלא רק על נתינת המים.

5 ואף שיש לדחות שהאיסור בגיבול מלא אינו מן התורה אלא מדרבנן, מכל מקום יותר מסתבר בלשונו שהוא איסור גמור. יש להעיר שדברי הרמב"ן דורשים עיון נוסף, ואכמ"ל.

6 אמנם, האגלי טל (לש, ס"ק ב) כתב שלדעת ר' יוסי בר' יהודה אין לחייב על לישא אלא אם כן הן נתינת המים לקמח והן הגיבול נעשו על ידי אדם אחד. לדבריו, החיוב לדעת ר' יוסי בר' יהודה הוא על כל תהליך הלישה הכולל את הן את העירוב והן את הגיבול. אחת הראיות שמביא האגלי טל לדבריו היא מדברי הגמרא (קנו ע"א) שמותר לבחוש את השתית בשבת בבלילה רכה ובלבד שישנה את סדר הנתינה ממה שנוהג לעשות בחול. בראשונים מבואר שההיתר הוא אף לר' יוסי בר' יהודה, ושהוא מתיר ללוש באופן זה אף כמויות גדולות. וטוען האגלי טל שאם נאמר שלדעת ר' יוסי בר' יהודה רק הגיבול נחשב כמלאכה, מדוע שינוי סדר הנתינה מועיל כדי להתיר את הלישה? על כורחנו שאף נתינת המים היא חלק בלתי נפרד מהמלאכה. האגלי טל מוסיף ומדייק שמפני כך לא אמר ר' יוסי בר' יהודה "אינו חייב אלא המגבל" אלא נקט בלשון המדויקת "אינו חייב עד שיגבל" – כלומר, גיבול בנוסף לנתינת המים.

אולם, מסברה דבריו נראים תמוהים ופשוט הוא שר' יוסי בר' יהודה מחייב על גיבול בשבת אף אם היתה נתינת מים מערב שבת. ויש לדחות ראייתו של האגלי טל, שהרי בסוגיה נאמר שהיתר בלילה רכה הוא גם אליבא דרבי הסובר שחיוב לש הוא על נתינת המים בקמח. אם כן, כשם שאליבא דרבי אף על פי שכל נתינת מים אחת היא ואי אפשר לשנות בה כשעושה בליילה עבה, מכל מקום בבליילה רכה שאסורה בלישה רק מדרבנן היתרו את הלישה באמצעות שינוי סדר הנתינה; כך גם אליבא דר' יוסי בר' יהודה, למרות שנתינת מים אינה חיונית לשם חיוב במלאכה, מכל מקום בבליילה רכה בה מוקד הפעולה הוא בנתינת המים הרבים אמרו חז"ל שיש להתיר את הלישה באמצעות שינוי הסדר.

7 אמנם, אין זה מוסכם כי גיבול מורסן מותר מדאורייתא, כפי שיתבאר להלן.

המאירי שם כתב טעם אחר להיתר נתינת מים למורסן, אולם אף הוא אוסר בפירוש נתינת מים לקמח לדעת ר' יוסי בר' יהודה:

הקמח הוא מחוסר גבול וגבולו נקרא גבול, ומתוך כך נתינת מים לתוכו אינה מחייבת, אלא שלכתחילה אסור שמא יגבל.

לעומת זאת, בדברי הרמב"ן יש להתלבט, וז"ל:

משום הכי אית לן למימר דמאי דשרי ר' יוסי בר' יהודה במורסן לא פשיטא לן אי משום דעביד כקמח דבר גיבול הוא, או משום דשרי אפילו היכא דלאו בר גיבול.

משמע מדבריו שיש לדמות נתינת מים למורסן לנתינת מים לקמח, ואם כן לדעת ר' יוסי בר' יהודה אין לאסור נתינת מים. אמנם, אפשר שכוונתו שכיוון שאין בנתינת מים גרידא איסור גמור מן התורה התירו חז"ל לעשות זאת לצורך התרנגולים.⁸

לישה בדיו

מאן תנא נתינת מים לדיו זו היא שרייתן? אמר רב יוסף: רבי היא, דתניא: 'אחד נותן את הקמח ואחד נותן את המים – האחרון חייב, דברי רבי; רבי יוסי אומר: אינו חייב עד שיגבל'. אמר ליה אביי: ודילמא עד כאן לא קאמר רבי יוסי אלא בקמח דבר גיבול הוא, אבל דיו דלאו בר גיבול הוא אימא ליחייב?! (יח ע"א)

לדעת רב יוסף כמחלוקת בקמח כן מחלוקת בדיו ואף בדיו מחייב ר' יוסי בר' יהודה רק על הגיבול, ואילו לדעת אביי מודה ר' יוסי בר' יהודה לרבי שיש לחייב בדיו כבר משעת נתינת מים.⁹

נראה שמחלוקת האמוראים תלויה בשתי ההבנות הנ"ל ביחס ללישת קמח ועפר.

8 וכך כתב במפורש המאירי על אחר. ועיין בחידושי הרמב"ן בהוצאת מכון התלמוד, הערה 82 מהמהדיר הרב משה הרשלר זצ"ל, שהביא שהאחרונים נחלקו בשאלה האם נתינת מים אסורה לדעת ר' יוסי בר' יהודה מדרבנן או לא.

9 אמנם, בתוספתא נראה במפורש כדעת רב יוסף: "אחד נותן את המים ואחד נותן את הדיו, אחד נותן את הדיו ואחד נותן את המים, אחד נותן את המים ואחד נותן את הקמח, אחד נותן את הקמח ואחד נותן את המים, אחד נותן את המים ואחד נותן את העפר, אחד נותן את העפר ואחד נותן את המים – האחרון חייב, דברי רבי; ר' יוסה בי ר' יהודה אומר – האחרון אינו חייב אלא עד שיגבל" (ס"פ יא). וכתב ר"ש ליברמן בתוספתא כפשוטה שנראה שבבבלי לא הכירו את התוספתא הזו, או לפחות את הפיסקה הדנה בדיו.

לפי הבנה א' לעיל נחלקו רבי ור' יוסי בר' יהודה האם יסוד הלישה הוא בעירוב או בגיבול. לפי גישה זו ברור מדוע סבור אבבי שבדיו, בו אין עיסה, הכל מודים שהחיוב הוא על עצם העירוב של המים והדיו. מסתבר כי רב יוסף חולק כיוון שלשיטתו ר' יוסי בר' יהודה תמיד מחייב על השלב הסופי של הלישה, אף בדיו, ולפיכך אינו חייב עד שיגבל.

לפי הבנה ב' לעיל מודים רבי ור' יוסי בר' יהודה שיסוד מלאכת לש הוא בגיבול ויצירת העיסה, ומחלוקתם מתמקדת בשאלה האם יש לחייב על תחילת התהליך או על סופו. לפי גישה זו לכאורה כלל אין לחייב על לישת דיו, בו לא שייכת יצירת עיסה כלל כיוון שאין שם אלא תמיסת דיו. אך אפשר שמחלוקת רבי ור' יוסי בר' יהודה ביחס לדיו זהה למחלוקתם ביחס לקמח, אלא שבלישת קמח המלאכה היא ביצירת העיסה ואילו בלישת דיו המלאכה היא ביצירת התמיסה. אם כן, לדעת רב יוסף גם בדיו המחלוקת דומה: לדעת רבי תחילת יצור הדיו מחייבת, ואילו לדעת ר' יוסי בר' יהודה אין חייבים אלא על גמר התהליך, דהיינו ערבוב היטב וגמר יצירת התמיסה¹⁰. לעומתו, אבבי סובר שכיוון שבדיו אין אפשרות לייצר עיסה ובסוף התהליך לא נוצרת מהות חדשה, מודה ר' יוסי בר' יהודה שיש לחייב כבר על תחילת התהליך ו"נתינתו זהו גיבולו".

לישת אפר

בהמשך הסוגיה נחלקו רב יוסף ואבבי גם בשאלה האם בר' יוסי בר' יהודה מודה בלישת אפר שנתינתו זהו גיבולו או שצריך שיגבל. במפתיע, בראשונים מצינו מחלוקת אם יש לחייב בכלל על לישת אפר.

הרמב"ן¹¹, הראב"ד (על הרמב"ם, שבת ח. טז), הרא"ש (ביצה ד. ט), הרשב"א¹², וכן התוס' והמאירי על אתר, סבורים שיש לחייב על לישת אפר, ולא נחלקו האמוראים בסוגיה אלא בשאלה האם לחייב על נתינת המים או על הגיבול.

לשיטתם יש להסביר את סברת המחלוקת כך: לר' יוסי בר' יהודה חייבים לעולם על יצירת התערובת עם ההתמזגות המקסימאלית בין מרכיביה – בקמח הוא עד שתיווצר העיסה, באפר יש לחייב על גיבול דווקא, בדיו עד שיערב

10 ויש עדיין מקום לדון אם המוקד הוא כמותי או איכותי. מוקד כמותי דהיינו שיש תמיד לגבל למקסימום האפשרי בכל מוצר כפי מה שהוא, ואילו מוקד איכותי דהיינו שיש לגבל ולהביא את הדבר לייעודו – עיסה בקמח ותמיסה בדיו.

11 קנה ע"ב, שם מוכח שההתלבטות היחידה בדעת ר' יוסי בר' יהודה היא האם לחייב בדברים שאינם בני גיבול גם על נתינת מים או רק על הגיבול.

12 והשווה דבריו בכיזה לב ע"ב, שם התיר גיבול אפר ביום טוב מצד מלאכת אוכל נפש.

היטב וכן במורסן עד שיגבלנו; לאביי שסובר שר' יוסי בר' יהודה מודה בדיו ובאפר שיש לחייב עם נתינת מים, היינו מפני שאין אפשרות להגיע לגיבול של עיסה ואף לא לגיבול של מורסן שהוא בר גיבול קצת, אבל אפר ודיו אינם בני גיבול¹³ כלל ובה מודה ר' יוסי בר' יהודה שיש לחייב על עצם העירוב.

לדעת הרמב"ם (ח, טו), רש"י (ביצה לב ע"ב, ד"ה וקטמא), הריטב"א והתוס' רי"ד (קנה ע"ב), אין לחייב כלל על גיבול אפר¹⁴. אמנם, למרות שהריטב"א והתוס' רי"ד כותבים שעמדה זו היא אף אליבא דרבי, הבשמים ראש שהובא בשביתת השבת הנ"ל טען שזו בדיוק מחלוקת ר' יוסי בר' יהודה ורבי ביחס לאפר ומורסן. ברור שלשיטתו רבי מחייב אף בהם כל זמן שהמים נבלעים בהם, אבל לר' יוסי בר' יהודה אין בזה משום לש הואיל ואי אפשר להביאם לידי גיבול גמור¹⁵.

עולה אפוא שלשיטת הריטב"א והתוס' רי"ד אין מחלוקת בין רבי לר' יוסי בר' יהודה לגבי לישה בשבת של דברים שאינם בני גיבול והכל מודים שאין לחייב בהם, משום שאף רבי סבור שהחיוב משום לש הוא על יצירת בצק, אלא שרבי מחייב על תחילת התהליך. אם כן, הריטב"א והתוס' רי"ד חידשו בדבריהם שיש שני ערוצי חיוב בלישה: יצירת עיסה בקמח ועפר, ויצירת תמיסה בדיו. כיוון שבדיו אין יצירת עיסה, נחלקו בגמרא האם מודה ר' יוסי בר' יהודה שיש לחייב בו כבר משעת עירוב המים והדיו, אך כל המוצרים שבהם אין לא יצירת עיסה ולא יצירת תמיסה, כגון אפר, מופקעים מחיוב לישה.

לא עוד, אלא שבדברי התוס' רי"ד מתבאר שבאחת ממהדורותיו¹⁶ פירש שאין לחייב כלל גם על גיבול דיו. כנראה שסבר שם שלדעת רבי אין גיבול אלא ביצירת עיסה, ולכן כל דבר שאין בו יצירת עיסה כקמח אין בו לישה כלל. וכבר הזכרנו שהבשמים ראש כותב כן בדעת ר' יוסי בר' יהודה.

אף הרמב"ם השמיט עניין לישה בדיו ולא הזכירו כלל, ולגבי אפר ומורסן פסק שאין בלישתם איסור מדאוריתא (ח, טו). ובהמשך כתב:

העושה עין הצבע הרי זה תולדת צובע וחייב. כיצד? כגון שנתן קלקנתוס לתוך מי עפצא שנעשה הכל שחור, או שנתן אסטס לתוך מי כרכום שנעשה הכל ירוק, וכן כל כיוצא בזה. (ט, יד)

13 ואף שבאפר יש שלב נוסף של גיבול שאינו מגיע לדרגת מורסן, יש לומר שתוספת גיבול זו אינה משמעותית די הצורך לשיטה זו ולכן אפשר לחייב על יצירת התמיסה.

14 דברי הריטב"א והתוס' רי"ד חשובים ויסודיים ומומלץ מאוד לעיין היטב בדבריהם. ונראה שלפי דעות הראשונים הללו כשנאמר בסוגיה שלדעת רבי "אינו חייב עד שיגבל" פירוש הדברים הוא שכיוון שאינו חייב עד שיגבל אין חייבים על לישת אפר, מורסן ודיו, כיוון שאינם יכולים לבוא לידי גיבול מלא.

15 מדבריו שם נראה שאף בדיו אינו חייב כלל לר' יוסי בר' יהודה.

16 אולם לאחר מכן חזר בו וסבר שיש גיבול בדיו מצד התמיסה, כנ"ל.

משמע מדבריו שהחיוב בשריית קנקנתום או מי עפצא הוא משום צובע ולא משום לש. ואכן הראב"ד על אתר השיגו בעניין זה:

ואני לא הייתי סבור שיתחייב משום צובע עד שיצבע דבר שנגמרה בו מלאכת הצבע, אבל צביעת מים שאינה לצורך עצמן לא. ושריית דיו וסמנין משום לש באו לה ולא משום צבע המים, כמו שרית הכרשינין וכעין מים וקמח או מים ועפר¹⁷.

לישה בשאר משקים

האחרונים מתלבטים האם לישה היא דווקא במים ומשקים אחרים או שמא לישה שייכת בכל חומר שיכול לדבק חלקים שונים לגוף אחד?

הפרי מגדים (משבצות זהב שכא, ס"ק יב) כתב שיש לישה גם בשומן אוויר ובדבש, אך הוסיף שדעת רבי ש"נתינת מים זהו גיבולו" מתייחסת דווקא ללישה עם משקה שמתערב מיד עם נתינתו. לכן בלישה באמצעות דבש ושומן בהם המשקה אינו מתערב מיד אף רבי אינו מחייב עד רגע הגיבול בו מתערב הדבר בתוך הדבש או השומן. באופן דומה כתב גם בשביתת השבת (פתיחה למלאכת לש, אות ו).

אולם, מדברי התוספתא עולה כי יש בדבר מחלוקת:

נותנין מים לתוך קמח קלי, ובלבד שלא יגבל; נותנין שמשמין ואגוזין לתוך הדבש, ובלבד שלא יחבץ¹⁸; מפרפרין גלוסקין לחולה בשבת, ובלבד שלא יגבל. (פ"יב במהדורת ליברמן)

לא ברור האם ההיתר ללוש שומשומין ואגוזים לתוך דבש הוא רק לר' יוסי בר' יהודה או גם לרבי, והסיק הביאור הלכה:

והנכון הוא כמו שכתבו, דהאי ברייתא אתיא כר' יוסי בר' יהודה. ומה שכתב 'שלא יגבל' – היינו שלא יגבל הרבה כי אם מעט מעט, כדאיתא בגמרא שם קנ"ו דלרבי הנתינת מים לתוך הקמח אסור. ולפי זה גם מה שסיים הברייתא 'נותנים שומשומין וכו' גם כן אתיא כר' יוסי בר' יהודה... אבל לדעת הפוסקים דפוסקים כרבי גם הנתינת שומשומין ואגוזים לדבש אסור משום לש. (שיט, ד"ה שנותנים)

אם כן, הביאור הלכה חולק על שיטת הפרי מגדים ושביתת השבת.

17 ועיין תוספתא כפשוטה לר"ש ליברמן, עמ' 182 שורה 56, שהתלבט האם הרמב"ם בפירושו לתלמוד מחייב משום לש או משום צובע.

18 בדפוס ובמקצת ראשונים הגירסה היא: "ובלבד שלא יגבל". ועיין תוספתא כפשוטה, עמ' 194 שורה 48-47.

באגרות משה הביא מחלוקת זו, וכתב לחלק בין דבש קרוש לדבש שאינו קרוש. לדבריו, החוששים לשיטת רבי שנתנית מים זהו גיבולו צריכים להחמיר כן רק בדבש שאינו קרוש, וז"ל:

דדבש ודאי מדברים שלשים בו, עיין בפסחים דף ל"ו דזהו כדרך דבש דהוא מדברים הלחים. ושאלה זו הוא שייך כשתמצא דבש שהוא דבר גוש שאי אפשר ללוש בו, שכמעט ליכא דבר כזה. אבל אם יזדמן דבש קרוש כזה שהוא דבר גוש ממש ולא שייך ללוש, לא יהיה זה מלאכה דלישה. (ח"ד עד, לש, אות ב)

שאלה נוספת שנידונה באחרונים בהקשר זה היתה לגבי לישה במי פירות לדעת הפוסקים שמי פירות אינם מחברים לחלה (עיין יו"ד שכת). ולמעשה נראה פשוט שחייבים על כך, כיוון שברור שלישה בשבת אסורה מחמת יצירת הבצק או הגוף האחד. וכן הסיק באגלי טל (לש, ס"ק יג), שמצד הסברה מדובר לפחות בתולדת לש, וכן פסק שו"ע הרב:

ובכולן חייב בנתינת המים לבד או אחד משאר משקין, ומי פירות אף על פי שלא גיבל כלל. (שכא, טז)

קמח קלי

תנו רבנן: אין גובלין את הקלי, ויש אומרים גובלין. מאן יש אומרים? אמר רב חסדא: רבי יוסי ברבי יהודה היא. והני מילי הוא דמשני. היכי משני? אמר רב חסדא: על יד על יד. (קנה ע"ב)

ופירש רש"י:

קלי – קמח של תבואה שנתייבשה בתנור, ואותו קמח לעולם מתוק. והוא 'קמחא דאבשונא', ועושין ממנו שתיתא משמן ומים ומלח שמערבין בו.

זכור, יש מחלוקת האם גיבול מורסן בשבת אסור מדאוריתא או לא מפני שאינו מתגבל לכדי עיסה ממש. אף קמח קלי אינו מתגבל לכדי עיסה גמורה, ולכן מובן יותר ההיתר של גיבול בכמויות קטנות לסוברים שאין בגיבול מורסן איסור תורה. ואף שברך כלל יש איסור דרבנן – בכמות קטנה שהוא שינוי לא גזרו, או שהתירו את האיסור דרבנן לצורך אכילה. ואכן, כך כותב הריטב"א על אתר:

פירוש קלי הוא קמח של תבואה שנתייבשה כשהוא כרמל בתנור... ואין עושין ממנו עיסה שאינו בן גיבול לעשות ממנו ככרות. ואין בגיבולו אלא איסורא דרבנן, דגזרינן משום גיבול הקמח כדגזרינן במתניתין גבי

מורסן, משום הכי על ידי שינוי מותר... ולהכי שרי נתינת מים במידי דלאו בר גיבול, ושרי גיבול על ידי שינוי... שמגבל מעט מעט ואוכל לשעתו, ולא יגבל הרבה ביחד. (ד"ה ת"ד)

לעומת זאת, לשיטות הראשונים הסוברים שגיבול מורסן, וממילא אף גיבול קמח קלי, אסור מדאורייתא (תוס', רמב"ן ועוד), לכאורה לא מובן ההיתר של גיבול בכמות קטנה, ומסביר הרמב"ן:

אבל לר' יוסי בר' יהודה דלא מחייב אלא בגיבול אפשר לה לשנווי על יד על יד, שאף על פי שהוא מגבל כל צרכו אין דרך גיבול בכך שאין דרכו אלא במרובה.

דהיינו, כיוון שגיבול קמח קלי נעשה בדרך כלל בכמויות גדולות, גיבול כמות מעטה הוא שינוי גמור שאין בו איסור אפילו מדרבנן. לחילופין ניתן להסביר שמדובר בשינוי קל שמוריד את רמת האיסור מדאורייתא לדרבנן והם התירו אותו בדרך אכילה. על אף שהביאור הלכה אינו כותב שדרך גיבול קמח קלי הוא בכמות גדולה, שני ההסברים שהצענו להיתר "על יד על יד" עולים בדבריו:

וטעם ההיתר נראה לי לדעת התוספות משום דעל ידי מה שמיבשין הקליות בתנור ועושין אותן שיהיו ראויין לאכילה הוא חשיב כמו דבר שנאפה ונתבשל, ולכך אף דעל ידי נתינת מים שנותנין בתוכו אחר כך הוא מתגבל – אין זה חשיב כמו מלאכת לישה אלא כמו תיקון אוכל בעלמא¹⁹, בדרך אכילתו בכך. והוא חשיב כמו רוטב שנותנין בתבשיל, ואין זה מלאכה דאורייתא... אי נמי דכוונת הגמרא מעט מעט הוא גם כן דוקא בעת האכילה ומשום דדרך אכילה בכך... וכמו שכתבנו דהוי כמו רוטב בתוך התבשיל. (שכא, ד"ה שמא)

נפ"מ בין הסברות השונות תהיה במקרה שאדם מגבל מעט מעט פעמים מספר כדי לצרף את הכל יחד לכדי כמות גדולה. אם נאמר שגיבול בכמות קטנה הוא שינוי שאין בו איסור אף מדרבנן, נראה שגם אם בסופו של דבר מצטברת כמות גדולה הדבר מותר. אולם, אם גיבול כזה הותר מדרבנן רק לצורך שבת או לצורך אכילה, כאשר מדובר בסופו של דבר ביצירת כמות גדולה יתכן והדבר לא הותר.

החזון אי"ש (נח, ס"ק א) מתייחס למחלוקת זו, ומפרש שעל מצב כזה בדיוק מדברת הסוגיה. כלומר, "מעט מעט" היינו שאינו מגבל את כל הכמות הדרושה

בבת אחת אלא מגבל כמויות קטנות ומצרף את כולן אחר כך²⁰. לדבריו, כיוון שטורח לעשות כן בכמויות קטנות אין זו דרך ליישם כלל וממילא הפעולה מותרת. אמנם, נראה ששאר הראשונים לא קיבלו חידוש זה ופירשו שמשמעות היתר "מעט מעט" היא רק שמגבל כמות קטנה בלבד.

כתב הפרי מגדים (משבצות זהב שכא, יב), שלדעת הסוברים שבאופן עקרוני חייבים על גיבול קמח קלי מדאורייתא, יש להרחיב את ההיתר של מעט מעט גם למי שרוצה לגבול קמח רגיל לתרנגולים. לדבריו לא נקטו בסוגיה קמח קלי אלא מפני שקמח רגיל אינו ראוי לאכילה. ואכן, אם קמח קלי אסור בלישה מדאורייתא והותרה לישתו בכמויות קטנות, מדוע לא להתיר כך כל גיבול?

בנשמת אדם (הובא בביאור הלכה שם) חלק עליו מפני שהבין את ההיתר של מעט מעט מדין חצי שיעור. לכן הוא שייך דווקא בקמח קלי שאין אסור לגבולו מן התורה. לעומת זאת, בקמח רגיל קיימא לן שחצי שיעור אסור מן התורה. לדעת התוס' הסוברים שקמח קלי אסור מן התורה, כתב הנשמת אדם להסביר שהיתר קמח קלי אינו קשור לכמויות אלא שכל הגיבול נעשה בשינוי כלאחר יד.

הביאור הלכה חולק על הנשמת אדם וסובר שההיתר הוא באמת בכמות קטנה (אבל לא דווקא פחות מכשיעור), אך חלק על הפרי מגדים הנ"ל על פי היסוד שקמח קלי הותר מפני שהוא כבר אפוי והוי כתיקון אוכל בעלמא, מה שאין כן בקמח רגיל שהוא ליישם גמורה. וז"ל בסוף דבריו:

אבל בסתם קמח אין טעם להתיר ליישם לתרנגולים אפילו בפחות מכשיעור משום דקי"ל חצי שיעור אסור מן התורה בכל מלאכות, וכמו שכתבנו בסימן ש"מ בבאור הלכה ע"ש. ולא הותר בלישה לתרנגולים כי אם באופן המבואר במוסן בסימן שכ"ד ס"ג ע"ש.

ויתכן ששאלת גיבול לתרנגולות בכמות מעטה תלויה בשתי ההבנות שהעלינו לעיל ביחס לטעם ההיתר לסוברים שגיבול קמח קלי אסור מדאורייתא: אם מדובר בשינוי קל שאסור מדרבנן אך התירו אותו לצורך אכילת שבת, נראה שלצורך אכילת תרנגולים הדבר עדיין נאסר מדרבנן; אך אם מדובר בשינוי גדול המוציא את הפעולה מידי ליישם, סביר שאף לתרנגולים הדבר מותר.

למעשה, הכריעו האחרונים בפירוש דלא כפרי מגדים, שכיוון שמדובר בספק איסור תורה אין להתיר גיבול לתרנגולים.

20 מדברי הרמב"ן הנ"ל אפשר לפרש בצורה דומה את דברי הגמרא, שכתב על היתר "מעט מעט" כך: "שאף על פי שהוא מגבל כל צרכו". משתמע שבסופו של דבר האדם מגבל כמות גדולה יותר מ"מעט". אך יותר נראה שכונת הרמב"ן שהוא מגבל גיבול גמור, באיכות הגיבול ולא בכמות המתגבלת.

שתית

ושוין שבוחשין את השתית²¹ בשבת ושותים זיתום המצרי. והאמרת אין גובלין? לא קשיא – הא בעבה, הא ברכה. והני מילי הוא דמשני. היכי משני? אמר רב יוסף: בחול נותן את החומץ ואחר כך נותן את השתית, בשבת נותן את השתית ואחר כך נותן את החומץ. (קנו ע"א)

מהמשך הסוגיה נראה שהיתר בלילת השתית בשבת הוא אליבא דרבי, שאף שהוא סבור ש"נתינת מים זהו גיבולו" אין הדברים אמורים אלא בבלילה עבה, אך בבלילה רכה אין בכך איסור. לראשונים הסבורים שאף לדעת רבי אין איסור תורה בגיבול קמח קלי, היתר זה נוגע רק לדברים שאין בהם גיבול מן התורה. אולם, לראשונים הסבורים שיש איסור דאורייתא בגיבול קמח קלי נתחדש כאן שאף דברים האסורים בבלילה מדאורייתא מותר לבלול בלילה רכה בשינוי.

מקצת הראשונים כתבו שעל אף שמדברי הגמרא עולה שהיא דנה בשיטת רבי, אף ר' יוסי בר' יהודה מתיר הכנת כמות גדולה של שתית רק בצורה של בלילה רכה. לשיטתם גיבול בלילה עבה הותר בכמות קטנה בלבד (כפי שנתחדש בקמח קלי), וגיבול בלילה רכה הותר בכמות גדולה בשינוי סדר הנתינה (כפי שנתחדש בסוגייתנו). וז"ל הר"ן בפירושו לרי"ף:

הלכך נקטינן דבעבה על יד על יד שרי ואפילו לגבל לגמרי, וברכה אפילו טובא נמי שרי והוא דמשני.

לעומת זאת, יש מהראשונים שכתבו שהואיל והדיון בסוגיה הוא אליבא דרבי, לר' יוסי בר' יהודה יש להתיר גיבול בלילה רכה בלא שינוי כלל. לדבריהם רק גיבול בלילה עבה דורש שינוי, דהיינו כמות קטנה או שינוי סדר הנתינה. וז"ל הריטב"א:

ואליבא דתנא קמא (=רבי) אתינן, דאילו ליש אומרים לא בעי שינוי ברכה דהא שרי לגבל את השתית בשינוי. וכיון שכן אפילו בעבה נמי שרו בשינוי, [ואם כן] ברכה לא בעי שינוי. והא קיימא לן כיש אומרים, דקיימי בר' יוסי בר' יהודה דסתם מתניתין כותיה. (קנו ע"א, ד"ה דקא)

אמנם, בהמשך דבריו הציג דעה שונה:

אבל יש לומר דאפילו ר' יוסי בר' יהודה דשרי גיבול בשינוי דלעיל מודה דבעינן בשתית רכה שינוי כל שהוא שלא יעשה כדרך שהוא עושה בחול,

21 שתית עשויה אף היא מקמח קלי, אלא שהיו עושים אותה בבלילה רכה ושותים אותה.

והיינו דאמרין 'היכי משני?' ופרישנא דבחול נותן את החומץ תחלה ובשבת נותן את השתית תחלה. וזה נראה דעת הפוסקים.

לדעה זו אף ר' יוסי בר' יהודה מצריך שינוי סדר הנתינה על מנת להתיר גיבול בלילה רכה בשבת. אמנם נראה שהריטב"א לא חוזר בו משיטתו ששינוי כזה מתיר אף גיבול בלילה עבה, אולם אין זה מוכרח. ניתן לפרש שכוונת הריטב"א היא שרק שינוי של "מעט מעט" מתיר גיבול בלילה עבה, ולא שינוי סדר הנתינה²².

ואכן, מחלוקת דומה מצינו גם להלכה. הבית יוסף דייק מלשון המגיד משנה שלדעת ר' יוסי בר' יהודה שינוי סדר הנתינה מתיר אף גיבול כמות גדולה של בלילה עבה:

אלא שחידש לומר דלרבי יוסי בר' יהודה בעבה נמי מותר אפילו טובא והוא שיתן השתית תחלה ואחר כך יתן את החומץ... ולדברי הכל מותר לבחוש מן הרכה כל צרכו על ידי שינוי בנתינת החומץ באחרונה, ולדברי רבי יוסי בר' יהודה אפילו בעבה.

לעומתו, החזון אי"ש^(נח, ב) כתב בשיטת המגיד משנה שכוונתו להתיר לר' יוסי בר' יהודה גיבול בלילה עבה דווקא בשינוי של מעט מעט ולא בשינוי של סדר הנתינה.

בין קמח קלי לשתית

עד כה הלכנו בשיטות רוב הראשונים שלא חילקו בין קמח קלי לבין שתית. אולם, הרמב"ם סבור ששתית שונה מקמח קלי באופן מהותי:

ומותר לגבל את הקלי מעט מעט, אבל תבואה שלא הביאה שליש שקלו אותה ואחר כך טחנו אותה טחינה גסה שהרי היא כחול, והיא הנקראת שתית, מותר לגבל ממנה בחומץ וכיוצא בו הרבה בבת אחת. והוא שיהיה רך, אבל קשה אסור מפני שנראה כלש וצריך לשנות. כיצד? נותן את השתית ואחר כך נותן את החומץ. (כא, לג)

לדעת הרמב"ם קמח קלי הותר בכמות מעטה בבלילה עבה, ואילו שתית הותר בכמות גדולה בבלילה רכה בשינוי סדר הנתינה. ואכן, גם מדברי המשנה ברורה עולה ששתית אינה דומה לקמח רגיל, ומכך אף הסיק מסקנה הלכתית:

דלא שייך למיגזר, דלא לייתי למיחלף בלישת קמח שאינו קלי דאינו בכלל קמח. לפיכך התירו בזה ברכה אפילו הרבה. (שכא, נה)

22 שנסחב לדבריו שינוי כל דהו, ואינו מספיק להתיר בלילה עבה.

משמע מדבריהם שהיתר גיבול כמות גדולה בבלילה רכה הוא רק בשתית ולא בקמח קלי. אם כן, גיבול שתית הותר בשתי דרכים (בלילה עבה בכמות קטנה ובלילה רכה בכמות גדולה בשינוי סדר הנתינה), אך גיבול קמח קלי הותר רק בדרך אחת (כמות קטנה, בין בבלילה עבה ובין בבלילה רכה). וכן כתב להדיא בחזון אי"ש (נח, ב).

בשו"ע פסק בעקבות הרמב"ם:

אין מגבלין (פירוש נתינת מים בקמח נקרא גיבול) קמח קלי הרבה, שמא יבא ללוש קמח שאינו קלי. ומותר לגבל את הקלי מעט מעט. אבל תבואה שלא הביאה שלישי שקלו אותה ואחר כך טחנו אותה טחינה גסה, שהרי הוא כחול והיא הנקראת שתיא, מותר לגבל ממנה בחומץ וכיוצא בו הרבה בבת אחת. והוא שיהיה רך, אבל קשה אסור מפני שנראה כלש. צריך לשנות, כיצד? נותן את השתיא ואחר כך נותן את החומץ. (שכא, יד)

הרמ"א הביין שהשו"ע התיר גיבול בלילה רכה של שתית אף בלי שינוי סדר הנתינה, ורק כשמגבל כמות גדולה של בלילה עבה של שתית הוצרך לשנות מסדר הנתינה. לפיכך הוצרך הרמ"א להגיה ולומר שאף בכמות גדולה של בלילה רכה צריך לשנות מסדר הנתינה ואילו בלילה עבה אסורה בכמות גדולה אף אם ישנה מסדר הנתינה. ונראה שזהו הפשט הנכון גם בשו"ע, ואף הוא הצריך שינוי סדר הנתינה בבלילה רכה.²³

בעקבות דברי הרמב"ם והשו"ע ביחס לשתיית, כתב הט"ז (שכא, יא) שקמח מצה דינו כשתיא כיוון שגם הוא טחון בטחינה גסה. ממילא, היה צריך להתיר לתת לתוכו יין או מי דבש בשבת אם יעשה זאת בבלילה רכה בשינוי סדר הנתינה. אמנם, הט"ז מסיים שכיוון שאין ידוע מה הוא סדר הנתינה הרגיל יש לאסור. לעומתו, בתרומת הדשן כתב שבמקום שאין ידוע המנהג יעשה השינוי הכתוב בגמרא, וז"ל:

וקאמר נמי התם דצריך אליבא דרבי לעשות שינוי בנתינת משקים, כגון שיתן המאכל תחילה בכלי ואחר כך המשקה. וזה היה שינוי לדידהו. ונראה דאף לדידן, אף על גב דבחול אין לנו מנהג קבוע איזה מהן ליתן מתחילה, מכל מקום סגי לן בהך שינוי דמפרש תלמודא. (ג)

23 אמנם, אם הכוונה היתה ששינוי בעבה מועיל הניסוח היה צריך להיות "ואם שינה מותר. כיצד?...".

הפרי מגדים (משבצות זהב, יא) הביא דברי תרומת הדשן הנ"ל, אך כתב שמדברי הרמ"א (שכא, טז) נראה כשיטת הט"ז שאין להתיר אלא בשינוי ידוע, ובזה גם צידדו האחרונים:

ובאליה רבה כתב דאם אין ידוע יעשה שינוי דמפרש בגמרא, שיתן המאכל תחלה ואחר כך המשקה. וכן בחק יעקב בסימן תע"ג מצדד להקל בזה. וטוב להחמיר שלא לערב בכף, רק מנענע הכלי עד שיתערב. (שכא, ס"ק נז)

למעשה, אם רוצה לגבל כמות קטנה יכול לעשות כן אף בבלילה עבה בלא שינוי סדר הנתינה, וכמו בקמח קלי דלעיל. אמנם, כל ההיתרים שכתבנו בזה בבלילה עבה הם רק אליבא דר' יוסי בר' יהודה ולא אליבא דרבי, ולפיכך נכונים לפי פסק השו"ע בלבד. לשיטת הרמ"א שחושש לשיטת הפוסקים כרבי, כפי שנבאר להלן, אין להתיר כלל גיבול בלילה עבה.

חרדל שום ושחלים

כי הא דאתמר: חרדל שלשו מערב שבת – למחר ממחו בין ביד בין בכלי ונותן לתוכו דבש; ולא יטרוף אלא מערב. שחליים ששחקן מערב שבת – למחר נותן לתוכן שמן וחומץ וממשיך לתוכן אמיתא; ולא יטרוף אלא מערב. שום שריסקו מערב שבת – למחר נותן לתוכו פול וגריסין; ולא ישחקן אלא מערב, וממשיך את אמיתא לתוכן. (קמ ע"א)

לישת שלושה דברים הותרה בסוגיה זו: חרדל שלשו מערב שבת, שחלים ששחקן מערב שבת ושום שריסקו מערב שבת. בכלם הותרה גם הוספת דברים שונים וערבובם בנחת.

ראשונים התקשו בסוגיה זו לאור דברי הירושלמי, וז"ל:

ההן דשחק תומא – כד מפרך ברישייא משום דש, כד מבחר בקלופייתה משום בורר, כד שחיק במדוכתה משום טוחן, כד יהיב משקין משום לש, גמר מלאכתן משום מכה בפטיש. (ז, ב)

מן הירושלמי נראה שהנותן משקים לשום כתוש חייב משום לש, בניגוד לבבלי. ואכן, היראים עמד על הקושי זה:

שמעתי שבירושלמי אומר הנותן לתוכן משקין מים בשבת חייב משום לש, ואיני יודע לתת חילוק בין שומין לחרדל ושחלים. ונראה לי שחולק על התלמוד שלנו. ולא קיימא לן כוותיה, אלא כתלמוד שלנו דשרי קיימא לן. (רעד)

אולם, הריטב"א כתב בשם ספר התרומה:

ואומר מורי רבינו דשמא תלמוד דידן לא שרי אלא למחות כשנתן המים מערב שבת, והוי כמו מורסן שצריך ליתן בו מים מבעוד יום, ואם כן במאכל של אגוזים אין למחותו בשבת אלא כשנתן בו מים מבעוד יום. (קמ"ע"א, ד"ה כתוב)

בתרומת הדשן כתב ששיטה זו שהבבלי מתיר לישת השום דווקא כשנתן את המים מערב שבת למעשה עומדת ביסוד המחלוקת בין רבי ור' יוסי בר' יהודה²⁴, וז"ל:

דאירי כגון שנתן המשקה מבעוד יום כדמוכח מירושלמי, דמחייב היכא דהיב בשבת משקין בשומין כתושים, והוא הדין חרדל, דאין לחלק. והטעם משום דקיימא לן כרבי גבי רבי יוסי ברבי יודא, דסבר נתינת מים או שאר משקין זהו גיבולן, ולכך כי יהיב משקה מבעוד יום כבר מגובל הוא בחול ומאי דערביתו בשבת אין קפידא רק שלא יטרוף. אבל אי יהיב משקה בשבת, אנתינת משקה הוא דמחייב ולא מהני מידי אי ממחו אחר כך דרך שינוי. אבל רב אלפס ואשירי פסקו פ"ב דשבת כר' יוסי בר' יהודה, דנתינת משקה לא חשיב גיבול ושרי לתת משקה בתחילה בשבת ולערבו אחר כך בדרך שינוי, כגון באצבעו או בכלי עצמו לנערו. וכהאי גוונא כתב בהדיא באור זרוע, דשום ושלש"ן וחרוסת שכתשו מבעוד יום ולא נתן בהן יין, נותן בהן יין או חומץ בשבת ומערבן באצבעו. (נג)

הרמב"ם מתייחס לסוגיית לישת שום בתוך קבוצת ההלכות העוסקות באיסורי דרבנן הקשורים לבישול:

חרדל שלשו מערב שבת – למחר ממחו בין ביד בין בכלי; ונותן לתוכו דבש, ולא יטרוף אלא מערב. שחלים שטרפן מערב שבת – למחר נותן לתוכו שמן וחומץ ותבלין; ולא יטרוף אלא מערב. שום שריסקו מערב שבת – למחר נותנו לתוך הגריסין; ולא ישחוק אלא מערב. (כב, יב)

ויש לתמוה על הרמב"ם שציינן הלכה זו בדינים הקשורים לבישול ולא בפרק העוסק בדיני לישא? ונראה שלדעת הרמב"ם הדברים המוזכרים בסוגיה אינם אסורים משום לישא כיוון שאין בהם יצירת בצק או עיסה אלא תיקון אוכל בלבד. דהיינו, דברים אלו מהווים פריטי טעם ותבלינים ובזה אין לישא. כיוון שאינו עושה כן בחום גם אין בכך משום בישול, וממילא הוי תיקון אוכל בעלמא שמותר.

24 וכבר הרחבנו לעיל בשאלה האם אחת הנפ"מ בין רבי לר' יוסי בר' יהודה היא במקרה שאדם עירב את המים מערב שבת ורק גיבל את העיסה בשבת עצמה, ע"ש.

כפי שראינו לעיל, היראים הכריע כבבלי כנגד הירושלמי שאין איסור בלישת שום. אולם, הוא גם הכריע כרבי ש"נתינת מים זהו גיבולו" ואם כן מדוע הוספת המים לשומים הותרה? ויתכן לפרש שאף הוא סבור כרמב"ם שאין זו לישה כלל אלא תיקון אוכל, ולכן התיר הבבלי פעולה זו.

ומצינו בשיבולי הלקט שהביא הלכות העוסקות בעיבוד ותיקון אוכלים, וכתב כך:

וּכְתַב רַבִּינוּ שְׁלֵמָה זְצ"ל, דוּוּקָא שׁוּם וּשְׁחָלִים הִתְרַנוּ בְּרִיּוּסוֹק וּשְׁחִיקָתָא מֵעֶרֶב שַׁבַּת לִיתֵן לְתוֹכוֹ יֵין וְחוּמֵץ וְגַרְיִסִּין, אֲבָל בְּחֶרְדֵּל לֹא סָגִי לִיָּה רִיּוּסוֹק בְּלַחֲוֹד אֲלֵא בְּעִינֵן שִׁלְיִשְׁנוּ מֵעֶרֶב שַׁבַּת, שְׁלִישְׁתּוּ הִיא חֲשִׁיבָה. וְאִסּוּר לִיתֵן בְּחֶרְדֵּל הַמְרוּסָק מִיָּם אִו חוּמֵץ בְּשַׁבַּת. וּבַעַל הַתְּרוּמָה ז"ל כָּתַב חֶרְדֵּל שְׁלִשּׁוֹ וְשׁוּם שְׁרִיּוּסוֹק מֵעֶרֶב שַׁבַּת מוֹתֵר לְעֶרֶב הֵיִינוּ כְּשֶׁנִּתֵּן שֵׁם הַמְשָׁקָה מִבְּעוֹד יוֹם, אֲבָל בְּשַׁבַּת אִסּוּר לִיתֵן מִיָּם אִו יֵין בְּחֶרְדֵּל אִו בְּשׁוּם שֶׁנִּשְׁחָקוּ מֵעֶרֶב שַׁבַּת, כְּדֹאִיתָא בִּירוּשְׁלַמִּי... וּבַעַל הִירָאִים זְצ"ל כָּתַב דְּלֹא סַמְכִינָן עַל תְּלַמּוּד יְרוּשְׁלַמִּי, שֶׁהָרִי נִרְאָה כְּחוּלָק עַל תְּלַמּוּד שְׁלַנּוּ. וְעַל תְּלַמּוּד שְׁלַנּוּ אִנּוּ סוּמְכִין, שֶׁמִּתִּיר לִיתֵן מִשְׁקִין עַל שׁוּם שֶׁשְׁחָקוּ מֵעֶרֶב שַׁבַּת. (פ"ט)

ונראה שאף הוא הבין כשיטת היראים שאין בשום בעיית לישה אלא תיקון אוכל בעלמא. לכן חילק בשם רבינו שלמה בין חרדל לשום ושחלים, שבחרדל שלישתו חשובה אין להתיר נתינת מים בשבת אם לא לש אותו מערב שבת אך שום ושחלים יכול לתת בהם מים אף בשבת.

לטרופ או לערב

כפי הנראה מן הסוגיה הנ"ל, בכל עניין לא התירו בשבת לטרופ אלא לערב. ופירש רש"י:

וְלֹא יִטְרוֹף – כְּדֹרֵךְ שְׁטוּרְפִין בִּיצִים בְּקַעְרָה בְּכַף, דֶּרֶךְ טְרִיפָה שֶׁמִּכָּה בְּכַח. (קמ"ע"א)

מדבריו נראה שמותר לערב בכף, והעיקר שלא יעשה כן בכוח כפי הנהוג כשטורפים ביצים. וכתב הריטב"א:

וְלֹא יִטְרוֹף, אֲלֵא מֵעֶרֶב אוֹתָם עִירוּב בְּעַלְמָא בִּיד אִו בְּכֹלִי.

וצריך עיון כוונת דבריו "או בכלי" – האם כוונתו שמערב בכף בקלות או אולי דווקא בניעור מכלי לכלי, כפי שכתב להדיא בתרומת הדשן: "ולערבו אחר כך בדרך שינוי, כגון באצבעו או בכלי עצמו לנערו"? אמנם, בבית יוסף דחה דברי תרומת הדשן:

ומדבריו למדנו דלהרי"ף והרא"ש והרמב"ם בפרק כ"ב שכתבו הא
 דחדל ושחליים ושום דפרק תולין סתם מה שהתירו בין ביד בין בכלי,
 לאו למימרא דלערבו בכף שרי אלא דוקא לנערו בכלי עצמו הוא דשרי.
 ואין זה במשמע דבריהם, אלא בכף שרי לערב והוא שלא יטרוף
 בכח. (שכא)

פסק השו"ע והרמ"א

יד אין מגבלין (פירוש נתינת מים בקמח נקרא גיבול) קמח קלי הרבה, שמא
 יבא ללוש קמח שאינו קלי. ומותר לגבל את הקלי מעט מעט. אבל תבואה
 שלא הביאה שליש שקלו אותה ואחר כך טחנו אותה טחינה גסה, שהרי הוא
 כחול והיא הנקראת שתיתא, מותר לגבל ממנה בחומץ וכיוצא בו הרבה בבת
 אחת. והוא שיהיה רך, אבל קשה אסור מפני שנראה כלש. (ואפילו ברך)
 צריך לשנות. כיצד? נותן את השתיתא ואחר כך נותן את החומץ.

טו חרדל שלשו מערב שבת, למחר יכול לערבו הן ביד הן בכלי ונותן
 לתוכו דבש. ולא יטרוף לערבו בכך, אלא מערבו מעט מעט.

טז שחלים (פירוש שחלים בערבי תכא לשא"ר ובלע"ז קרישין) שדכו
 מערב שבת, למחר נותן יין וחומץ; ולא יטרוף, אלא מערב. וכן שום
 שדכו מערב שבת, למחר נותן פול וגריסין; ולא יטרוף, אלא מערב.
 הגה: ויש אומרים דלא יערב בכף אלא ביד (אור זרוע ומרדכי סוף פרק
 תולין). ויש אומרים דהא דשרי לערב משקה בחרדל דוקא שנתנו מבעוד
 יום, אבל בשבת אסור לתת משקה בחרדל או בשום הכתושים משום לש.
 הגה: ואם נותן האוכל תחלה ואחר כך החומץ או היין ומערבו באצבעו
 שרי, דהוי שינוי כמו בשתיתא דלעיל. וכן נוהגין להתיר על ידי שינוי.
 ומקום שדרכו לעשות כך בחול, יתן בשבת החומץ תחלה ואחר כך
 האוכל. (שכא, יד-טז)

ככלל השו"ע סתם דבריו כשיטת הפוסקים כר' יוסי בר' יהודה, ולכן יש לומר
 לשיטתו כך:

1. מותר לגבל קמח קלי מעט בכלילה עבה.
2. מותר להכין שתיתא בכלילה רכה בכמות גדולה אם ישנה מסדר הנתינה
 הרגיל, ומותר להכין כלילה עבה בכמות קטנה.

3. מותר להוסיף משקים, דבש וכיו"ב, לחרדל שלשו מערב שבת או לשום ולשחלים ששחקן מערב שבת ואפילו לא נתן כלל מים בערב שבת, ובלבד שלא יערב בכוח אלא בנחת. ומותר אפילו בבליה עבה.

לאחר מכן הביא השו"ע את שיטת 'יש אומרים', היא דעת ספר התרומה ועוד שפסקו כרבי. מדברי הרמ"א נראה שנוטה לחוש לשיטה זו, ולפיכך לשיטתו יש לומר כך:

1. אין לגבל קמח קלי ושתית בבליה עבה אפילו כמות קטנה.
2. מותר להכין שתית בבליה רכה בכמות גדולה בשינוי סדר הנתינה.
3. אין לתת מים לחרדל או לשום או לשחלים בשבת ואין להוסיף להם שמן ודבש, אלא אם נתנם מבעוד יום ואז מותר לערב בשינוי. הרמ"א אף חשש לשיטת תרומת הדשן, ולכן התיר לערב דווקא באצבעו.
4. אם לא נתן מים מערב שבת מותר לתת מים בשבת בבליה רכה אם ישנה מסדר הנתינה הרגיל ויערב בידו ולא בכף.

והכריעו האחרונים שבכל הנ"ל אם עשה כשיטת השו"ע בדיעבד יש להתיר לאכול את העיסה. החזון אי"ש אף פסק שבמקרה של צורך (כגון הפסד או צער בעלי חיים, כשאין נוכרי) ניתן לסמוך על השו"ע (נח, 1).

בעניין לישת חרדל, שום ושחליים, מצינו כי הביאור הלכה הכריע לחומרא אף יותר מהרמ"א, וז"ל:

ולולא דמסתפינא הו"א כפשוטו דמיירי שהחרדל נילוש מבעוד יום, וכן במה שאמר שחלים ששחקן מיירי גם כן שנילוש מבעוד יום, ומה שממחו עתה בשבת אין עושה מעשה לישיה כלל דהא כבר נילוש ואין מיפה בהמיחוי להלישה, אלא על ידי המיחוי שממחהו להחרדל עושה את החרדל רכה מאד שיהא ראוי לשתיה. ואין דבר זה מקרי לישיה, אלא כשהוא טורף יפה בכף יש בזה איסורא דדמי ללישה. וכל זה שכתבנו מוכח דזהו שיטת הרמב"ם... היוצא מדברינו, שלפי דעת הרמב"ם אפילו נתן מים מבעוד יום כל זמן שלא לש אין יכול ללוש אחר כך בשבת.

לדעתו ההיתר להמחות את החרדל שנילוש מערב שבת הוא רק כשהפעולה מדללת את התערובת, ואף זה אסור לטרוף בכוח מחמת הדמיון לפעולת הלישה.

לאור האמור, ננסה לבחון מספר דוגמאות מצויות ללישה בשבת.

1. **סלט ביצים.** נהגו להכין סלט ביצים עם בצל קצוץ בתערובת שמן או מיונז. ראוי היה להכין סלט כזה רק בשינוי סדר הנתינה, וכן בשינוי באופן הבחישה שלא יטרוף בכוח או רק בידו. בנוסף, לכאורה ראוי היה

לדרוש גם שהבלילה תהיה רכה, אך כמובן שאין זה אפשרי כלל ביחס לסלט ביצים.

אמנם, המנהג המצוי אף בבתים של גדולי תורה הוא להקל בכל זה ולהכין את סלט הביצים אפילו כדרך שעושה בחול, ומנהג ישראל תורה הוא. רבו ההסברים באחרונים לישוב המנהג לאור העקרונות שנידונו בפרק זה:

- א. לישא לאלתר מותרת (שו"ת הרשב"א ח"ד, עה). אמנם, בשמירת שבת כהלכתה כתב בשם הגרשו"א שלישה לאלתר אסורה (ח, הערה י).
- ב. אין לישא אלא בגידולי קרקע (שו"ת האלף לך שלמה, או"ח קלט). אמנם, פתרון זה אינו מועיל להתיר לישת הבצל בסלט הביצים, וכן באגרות משה כתב שיש לישא שלא בגידולי קרקע (ח"ד, עד).
- ג. סומכים על הדעה המתירה לישת כמות קטנה אפילו בבלילה עבה, בהנחה שכל כמות שמכינים לצורך אותה הסעודה נחשבת כמות קטנה. לאור זאת כתב בשו"ת מנחת יצחק (ט, כח) שעדיף שכל אחד יערב את השמן או את המיונו בצלחת הפרטית, שאז בודאי הלישה נחשבת מעט. הוא הוסיף שכדאי לעשות זאת בשינוי כדי לחוש לשיטת האוסרים לישת בלילה עבה אפילו מעט.
- ד. כיוון שרוצים רק לערבב את סלט הביצים ואין עניין שיהפוך ממש לגוש אחד אין זו בלילה עבה (שמירת שבת כהלכתה שם).
- ה. על פי מה שכתב בביאור הלכה הנ"ל שנתנת תבלין בדבר מבושל אינה נחשבת כלישה אלא כתיקון אוכל בעלמא (שמירת שבת כהלכתה שם, הערה פא).

2. **הכנת טחינה.** אין להכין טחינה בשבת על ידי תוספת מים כיוון שעל ידי הבחישה נעשית בלילה עבה. אף אם מתכוון להוסיף עוד מים עד שיעשה בלילה רכה, מכל מקום כיוון שבתחילה נוצרת בלילה עבה יש לאסור. אמנם, לפוסקים כשו"ע יש מקום להתיר את הכנת הטחינה אם עושה כמות קטנה, כפי שהתרנו בקמח קלי כמות קטנה.
3. סלט חסה או מלפפונים. כתב במשנה ברורה:

ובירק הנקרא שלאטי"ן (=חסה) אין לדקדק בכל זה כיון שאין חותכין אותו דק דק, אבל מה שחותכין צנון וקשואין שקורין אוגערקע"ס (= מלפפונים) דק דק ושופכין חומץ או שאר דבר לח לתוכן ומערבין אותן ביחד – צריכין ליזהר שלא לערב בכף בכח או ינענע בכלי עצמו. וטוב להחמיר גם כן שיתן החומץ ואחר כך המאכל. (שכא, ס"ק סח)

ותמה על דבריו בשביתת השבת (פתיחה ללש, אות כ) מה לישה יש בזה, והלא אין נדבקים לגוש אחד כלל ורק מטבל אותם במעט שמן? ולמעשה אפשר להקל בכך, כיוון שהסלט מתקלקל אם מכינים אותו מבעוד יום. אמנם, ישתדל לערב בנחת ואם גם ישנה מסדר הנתינה הנהוג תבוא עליו ברכה. בכל מקרה, כשאינם קצוצים דק מותר לערב בהם שמן כרגיל ואין זו לישה.

4. **עירוב גבינה או ריבה באשל או שמנת.** כתבו הפוסקים שמותר להוסיף סוכר או ריבה לתוך אשל או שמנת, אבל אין לעשות כן לתוך גבינה לבנה כי זה יוצר בלילה עבה (שמירת שבת כהלכתה ח, יב ו-יז). וכתב עוד בשו"ת אגרות משה:

ובנתינת שמנת וכדומה בקאטעד"ז טשיז (=גבינת קוטג') או בגבינה שמנה ליכא לישה ומותר. (ח"ד, עד)

5. **חרוסת בערב פסח.** כתב במשנה ברורה:

וכשחל פסח בשבת ושכח מבעוד יום ליתן המשקה לתוך החרוסת, לדעה קמייטא מותר ליתן המשקה בשבת ולא יטרוף בכף אלא באצבע. ולדעת היש אומרים גם זה אסור אם לא שיעשה אותה גם כן רכה. (שכא, ס"ק סח)

בשער הציון שם הוסיף שאף על פי שמצוות חרוסת בכלילה עבה, בזה שבשעת העשיה הראשונה היתה עבה. לכן, כשרוצה ליתן לתוכה משקה בשבת יעשה אותה בלילה רכה דווקא כדי לחוש לשיטת המחמירים לתת מים בשבת. ומדברי אגרות משה שם נראה גם כן לחומר, שהרי בתשובה לשאלה: "האם יש להתיר (חרוסת) על ידי שינוי דנתינת המשקה אחר כך ושתי וערב אף בכלילתה עבה?", השיב כך:

מהפרי מגדים ראייה שאסור אף בשינוי, מדהצריך לעשות רכה אף שמצותה בעבה, שאף לתירוץ שער הציון ס"ק פ"ו הוה יותר ראוי לעשותה עבה, אבל הוא משום שאוסר לעשות אף בשינוי כדאייתא בגמ' דף קנ"ו בשתית.

ולפי זה היתר נתינת משקה לחרוסת בשבת הוא רק בכלילה רכה, ושינוי בסדר הנתינה לא יועיל כאן.